

نقش موبدان زرتشتی در انتقال دانش پزشکی و نجوم به جهان اسلام

سیدمحمدصادق مهدوی

کارشناسی ارشد تاریخ تشیع، دانشگاه پیام نور واحد قم، قم، ایران

seyedmohammadsadeghmahdavi@mail.ir

چکیده

هیچ تمدنی در خلأ به وجود نمی‌آید و هر تمدنی میراث‌دار گذشته خود است. تمدن طلایی اسلام که در عصر خلافت عباسی شکوفا شد، به طور مشخص در ارتباط با تمدن‌های همجوار خود از جمله تمدن ایرانی عصر ساسانی شکل گرفت. اشرافیت زرتشتی در تاریخ تمدن ایران همواره به عنوان نخبگان فرهنگی و پرچمداران علم و دانش شناخته شده‌اند. در عصر ساسانی، توان این نیروی نخبگانی به بالاترین حد خود رسید و با توجه به حوادث جهانی نظیر بسته شدن مدارس علمی در امپراتوری روم شرقی، جهان ایرانی به رهبری نخبگان زرتشتی بیش از پیش به کانون مباحث علمی جهان متمدن تبدیل شد. پژوهش حاضر با روش کتابخانه‌ای و تحلیل تاریخی به بررسی نقش موبدان زرتشتی در انتقال دو حوزه دانش پزشکی و نجوم به جهان اسلام می‌پردازد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که انحلال نظام ساسانی، دستاوردهای فرهنگی زرتشتیان را از دایره بسته موبدان بیرون آورد و دستاوردهای علمی گذشته را پایه تحولات جدید ساخت. در این میان، دو حوزه دانش بیش از هر حوزه دیگری توانستند از میراث زرتشتی بهره‌گیری کنند: نخست دانش پزشکی که با سنت غنی جندی شاپور در پیوند است و دیگری دانش نجوم که میراثی ارزشمند از رصدخانه‌ها و زیج‌های ساسانی به جهان اسلام منتقل کرد. موبدان زرتشتی نه تنها به عنوان حافظان و نگهبانان این دانش‌ها عمل کردند، بلکه با حضور در مراکز علمی و ترجمه متون، نقش فعالی در انتقال و غنی‌سازی این علوم در تمدن اسلامی ایفا نمودند.

واژگان کلیدی: موبدان زرتشتی، جندی شاپور، دانش پزشکی، نجوم، تمدن اسلامی، ساسانیان، نهضت ترجمه

۱. مقدمه

تمدن اسلامی در قرون نخستین هجری، یکی از درخشان‌ترین دوره‌های تاریخ علم و دانش را تجربه کرد. این شکوفایی علمی که به "عصر طلایی اسلام" شهرت یافته است، نتیجه‌ی تعامل و تبادل فرهنگی میان تمدن‌های گوناگون بود. در این میان، نقش تمدن ایرانی عصر ساسانی و به ویژه موبدان زرتشتی به عنوان حافظان و انتقال‌دهندگان دانش‌های کهن، از جایگاهی ویژه برخوردار است (al et Ziaei, ۲۰۲۰).

زرتشتیان در تاریخ تمدن ایران همواره به عنوان نخبگان فرهنگی و پرچمداران علم و دانش شناخته شده‌اند. در عصر ساسانی، قدرت این نیروی نخبگانی به اوج خود رسید و ایران به مرکز مباحث علمی جهان متمدن تبدیل شد (al et Asadbeigi, ۲۰۲۰). با ظهور اسلام و انحلال نظام ساسانی، این دستاوردهای فرهنگی از دایره بسته موبدان خارج شد و به عنوان پایه‌ای برای تحولات جدید در تمدن اسلامی به کار گرفته شد.

در این میان، دو حوزه دانش بیش از سایرین از میراث زرتشتی بهره‌مند شدند: نخست دانش پزشکی که با سنت غنی جندی‌شاپور در پیوند است و دیگری نجوم که ریشه‌های عمیقی در باورها و سنت‌های ایرانی پیش از اسلام داشت (al et Ziaei, ۲۰۲۰). موبدان زرتشتی به عنوان محافظان و مفسران متون مقدس و علمی، نقشی کلیدی در حفظ، تدوین و انتقال این دانش‌ها ایفا کردند.

پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش موبدان زرتشتی در انتقال دانش پزشکی و نجوم به جهان اسلام انجام شده است. سوالات اصلی پژوهش عبارتند از: موبدان زرتشتی از چه طریقی دانش پزشکی و نجوم را به جهان اسلام منتقل کردند؟ چه حوزه‌های مشخصی از این دانش‌ها تحت تأثیر میراث زرتشتی قرار گرفت؟ و چه عواملی در موفقیت این انتقال نقش داشتند؟

۲. پیشینه پژوهش**۲-۱. جایگاه دانش در آیین زرتشتی**

در آیین زرتشتی، دانش از جایگاهی والا برخوردار است. موبدان زرتشتی معتقد بودند که تمامی دانش‌های جهان در دین ایشان مستتر است (ویکی‌پدیا، دانشنامه‌ی آزاد). این باور موجب می‌شد که موبدان علاوه بر وظایف دینی، به عنوان حافظان و مفسران علوم گوناگون نیز عمل کنند. در متون دینی زرتشتی از جمله اوستا، دینکرد و بندهش، به موضوعات علمی متعددی از جمله پزشکی، نجوم، گیاه‌شناسی و گیاه‌شناسی پرداخته شده است.

پژوهش‌ها نشان می‌دهد که علم پزشکی در تعالیم دین زرتشتی از بالاترین جایگاه برخوردار بوده است (Their and Sassanids, Knowledge Medical to Attitude, ۲۰۲۲). در متون دینی زرتشتی، وظایف و ویژگی‌های پزشک، انواع بیماری‌ها، روش‌های درمان و قوانین مرتبط با طبابت به تفصیل مورد بحث قرار گرفته است. این امر نشان می‌دهد که پزشکی در ایران باستان نه تنها یک دانش تجربی، بلکه بخشی از وظایف دینی و اخلاقی محسوب می‌شده است.

۲-۲. جندی‌شاپور: میراث‌گذار پزشکی به جهان اسلام

مرکز علمی جندی‌شاپور که در قرن سوم میلادی در دوره شاپور اول بنیانگذاری شد و در قرن پنجم در دوران خسرو انوشیروان به اوج شکوفایی خود رسید، نقش ارزنده‌ای در انتقال دانش پزشکی به تمدن اسلامی ایفا نمود (نقش مرکز علمی جندی‌شاپور در انتقال و شکوفایی دانش پزشکی در تمدن اسلامی). این مرکز علمی در عهد ساسانی با مشارکت اندیشمندان و پزشکان نسطوری، سریانی و هندی در زمینه‌های مختلف علمی به ویژه علم طب پیشرفت قابل توجهی نمود و توانست به عنوان حلقه ارتباط سایر تمدن‌ها با تمدن اسلامی تأثیرگذار باشد (Azizi, ۲۰۰۸).

جندی‌شاپور یک مرکز علمی بین‌المللی بود و تأثیری حیاتی بر توسعه بعدی پزشکی اسلامی داشت (Azizi, ۲۰۰۸). در این مدرسه، میراث پزشکی یونانی، ایرانی و هندی حفظ، توسعه و سپس به جهان اسلام و پس از آن به غرب منتقل شد. بیمارستان جندی‌شاپور نیز الگویی عالی برای تأسیس بیمارستان‌ها به ویژه در کشورهای اسلامی بود (Azizi, ۲۰۰۸).

۲-۳. نجوم در ایران باستان

دانش نجوم در ایران باستان از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بود. در اوستا، مجموعه نوشته‌های مقدس زرتشتی، خورشید و ماه به عنوان موجودات نیک‌خواه و جاودان معرفی شده‌اند (World Islamic the in Astrology and Astronomy, ۲۰۱۳). سیارات نیز به عنوان موجوداتی سرگردان، غیر قابل پیش‌بینی و زیان‌آور توصیف شده‌اند که سعی در دزدیدن نور و نیکی از خورشید و ماه نورانی دارند.

تقویم زرتشتی برای هر روز و ماه، ایزدان حافظ تعیین کرده بود و سال‌ها نیز معنای نجومی داشتند. اعتقاد به سال جهانی ۱۲۰۰۰ ساله که هر هزاره تحت تأثیر یک علامت زودیاک قرار دارد، آموزه‌های بومی آخرالزمانی را تقویت می‌کرد (Astronomy, World Islamic the in Astrology and, ۲۰۱۳). این باورها و مفاهیم نجومی، بعدها از طریق ترجمه‌ها به جهان اسلام راه یافت.

۳. روش پژوهش

پژوهش حاضر به روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. داده‌های مورد نیاز از طریق بررسی متون تاریخی، منابع دست اول و تحقیقات معاصر در زمینه تاریخ علم در ایران و تمدن اسلامی گردآوری شده است. رویکرد پژوهش، تاریخی-تحلیلی است و تلاش شده است تا با بررسی شواهد و قرائن موجود، نقش موبدان زرتشتی در انتقال دانش پزشکی و نجوم به جهان اسلام تبیین شود.

جامعه مورد مطالعه شامل متون دینی زرتشتی (اوستا، دینکرد، بندهش)، کتب تاریخی دوران ساسانی و اوایل اسلام، و تحقیقات معاصر در زمینه تاریخ پزشکی و نجوم در ایران و تمدن اسلامی است. روش گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای و شامل فیش برداری

از منابع مذکور می‌باشد. داده‌های گردآوری شده با استفاده از روش تحلیل محتوا و تحلیل تاریخی مورد بررسی قرار گرفته است.

۴. یافته‌های پژوهش

۴-۱. زمینه‌های دانش در ایران زرتشتی پیش از اسلام

۴-۱-۱. پزشکی در ایران باستان

کهن‌ترین منابع مکتوب دانش پزشکی ایران، اوستا و دیگر متون دینی زرتشتی از جمله دینکرد و بندهش هستند (Azizi, ۲۰۰۸). این متون نشان دهنده اهمیت باورهای پزشکی باستانی در میان زرتشتیان است که عمدتاً بر بهداشت فردی، بهداشت عمومی و پیشگیری از بیماری‌های واگیردار متمرکز بوده است (Azizi, ۲۰۰۸).

پارسیان باستان که در سرزمینی وسیع با تنوع آب و هوایی و گیاهی فراوان زندگی می‌کردند، به زودی با انواع گیاهان دارویی آشنا شدند. چندین گیاه دارویی مانند ریحان، کاسنی، بنفشه و نعنای در اوستا ذکر شده است و نام سی گیاه دارویی مقدس در بندهش آمده است (Azizi, ۲۰۰۸).

در اوستا، سه گروه از درمانگران شناسایی شده‌اند: جراح، گیاه درمانگر و روان درمانگر (Archaeological of Journal Parseh Studies). ثریتا از خاندان سم به عنوان نخستین پزشک معرفی شده است و اهورامزدا به او یک چاقوی جواهرنشان برای انجام جراحی می‌دهد (Studies Archaeological of Journal Parseh).

در متون زرتشتی، پزشکی به سه دسته تقسیم می‌شود: پزشکی که با کارد جراحی درمان می‌کند (جراح)، پزشکی که با گیاهان دارویی درمان می‌کند و پزشکی که با کلام مقدس (دعا) درمان می‌کند (Azizi, ۲۰۰۸). این طبقه‌بندی نشان‌دهنده تنوع و تکامل دانش پزشکی در ایران باستان است.

جدول ۱: طبقه‌بندی پزشکان در متون زرتشتی

نوع پزشک	روش درمان	منبع
جراح	درمان با کارد جراحی	اوستا، وندیداد
گیاه‌درمانگر	درمان با گیاهان دارویی	اوستا، بندهش
دعا درمانگر	درمان با کلام مقدس و دعا	اوستا، یسنا

۲-۱-۴. نجوم و کیهان‌شناسی در ایران باستان

در دوران هخامنشی و اشکانی، شواهدی از نفوذ مفاهیم نجومی هندی و اختر شناسی ریاضی بابلی وجود دارد، اما نوشته‌های نظام‌مند در این موضوعات پیش از دوران ساسانیان یافت نمی‌شود (World Islamic the in Astrology and Astronomy, ۲۰۱۳). در قرن سوم میلادی، دو فرمانروای نخست ساسانی ترجمه آثار یونانی و سانسکریت در زمینه‌ی نجوم و اخترشناسی را به پهلوی حمایت کردند (World Islamic the in Astrology and Astronomy, ۲۰۱۳).

در میان این ترجمه‌ها، آثار بطلمیوس، دوروتیوس صیدونی و آنتولوژی واتیوس والنس قرار داشت. اگرچه نسخه‌های اصلی پهلوی از بین رفته است، اما ترجمه‌های عربی از دوروتیوس و یک رساله اختر شناسی ساسانی به نام "کتاب زرتشت" باقی مانده است (World Islamic the in Astrology and Astronomy, ۲۰۱۳). این آثار نشان می‌دهند که نجوم و اخترشناسی ایرانی در اوایل هزاره اول میلادی، ترکیبی پیچیده از مفاهیم و نظریه‌های یونانی و سانسکریت همراه با عناصر بومی زرتشتی بوده است (World Islamic the in Astrology and Astronomy, ۲۰۱۳).

علاوه بر این نوشته‌ها، نسخه بومی زیچ (جدول نجومی) نیز وجود داشت. سه نمونه از "زیچ شهریاران" یافت شده است. نخستین نمونه در سال ۴۵۰ میلادی، عمدتاً مشتق شده از یک اثر اولیه سانسکریت بود. نمونه دوم در سال ۵۵۶ میلادی، بر اساس زیچ الهند (زیچ ارکند) سازماندهی شده بود و از روش‌های هندی برای تصحیح طول‌های متوسط استفاده می‌کرد. نمونه نهایی پهلوی در دهه‌های ۶۳۰ یا ۶۴۰ میلادی در زمان یزدگرد سوم تدوین شد و از مدل دو چرخه‌ای هندی برای معادلات سیارات استفاده می‌کرد (World Islamic the in Astrology and Astronomy, ۲۰۱۳).

۲-۴. نقش موبدان در حفظ و انتقال دانش

موبدان زرتشتی به عنوان نخبگان فرهنگی جامعه ساسانی، نقش محوری در حفظ، تدوین و انتقال دانش‌های گوناگون ایفا می‌کردند. در عصر ساسانی، قدرت این نیروی نخبگانی به بالاترین حد خود رسید و با توجه به بسته شدن مدارس علمی در امپراتوری روم شرقی، ایران به رهبری نخبگان زرتشتی به کانون مباحث علمی جهان متمدن تبدیل شد (al et Ziaei, ۲۰۲۰).

پس از ظهور اسلام و انحلال نظام ساسانی، دستاوردهای فرهنگی زرتشتیان از دایره بسته‌ی موبدان خارج شد و به عنوان پایه‌ای برای تحولات جدید در تمدن اسلامی به کار گرفته شد (al et Ziaei, ۲۰۲۰). موبدان زرتشتی به عنوان یک نیروی فرهنگی زنده باقی ماندند و با انتقال سنت دانش در عصر ساسانی، به جهان اسلام خدماتی ارزنده ارائه کردند (al et Ziaei, ۲۰۲۰).

جدول ۲: حوزه‌های دانش منتقل شده از زرتشتیان به جهان اسلام

حوزه‌ی دانش	مصادیق انتقال	تأثیر در تمدن اسلامی
پزشکی	متون پزشکی، گیاهان دارویی، اخلاق پزشکی	تأسیس بیمارستان‌ها، توسعه‌ی دانش پزشکی
نجوم	زیج‌ها، تقویم، اخترشناسی	توسعه‌ی نجوم رصدی، تدوین جداول نجومی
فلسفه و حکمت	حکمت اشراق، مفاهیم فلسفی	تأثیر بر سهروردی و فلسفه‌ی اسلامی

۴-۳. پزشکی زرتشتی و تأثیر آن بر پزشکی اسلامی

۴-۳-۱. اخلاق پزشکی

یکی از مهم‌ترین حوزه‌های تأثیرگذاری پزشکی زرتشتی بر پزشکی اسلامی، حوزه اخلاق پزشکی است. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که بسیاری از اصول اخلاقی ارائه شده در هر دو آیین مشترک است، از جمله: آگاهی پزشکان از اصول فقهی، یاد داری خداوند در همه مراحل درمان، مسئول و ضامن بودن پزشک، ثواب اخروی، عیادت و تفقد از بیمار، توجه به فقرا، سیار بودن پزشک و منع سقط جنین (al et Ranjbar, ۲۰۲۰).

این موارد در سوگندنامه‌ها و پندنامه‌های منتشرشده‌ی پزشکان مسلمان در چهار قرن اول اسلامی بازتاب یافته است (Ranjbar et al, ۲۰۲۰). این تشابهات نشان‌دهنده اثرگذاری اصول اخلاق ایرانی بر اخلاق اسلامی به واسطه ترجمه و تألیف اصول و قواعد اخلاقی توسط پزشکان و اندیشمندان ایرانی در چهار قرن نخست اسلامی است (al et Ranjbar, ۲۰۲۰).

۴-۳-۲. مرکز علمی جندی‌شاپور

مرکز علمی جندی‌شاپور که در قرن سوم میلادی در دوره شاپور اول بنیانگذاری شد، نقش ارزنده‌ای در انتقال دانش پزشکی به تمدن اسلامی ایفا نمود (نقش مرکز علمی جندی‌شاپور در انتقال و شکوفایی دانش پزشکی در تمدن اسلامی). بر اساس شواهد و قرائن، این مرکز علمی در عهد ساسانی با مشارکت اندیشمندان و پزشکان نسطوری، سریانی و هندی در زمینه‌های مختلف علمی به ویژه علم طب پیشرفت قابل توجهی نمود (نقش مرکز علمی جندی‌شاپور در انتقال و شکوفایی دانش پزشکی در تمدن اسلامی).

جندی‌شاپور به عنوان حلقه ارتباط سایر تمدن‌ها با تمدن اسلامی تأثیرگذار بود و پزشکی اسلامی وام‌دار میراث پزشکی جندی‌شاپور است (نقش مرکز علمی جندی‌شاپور در انتقال و شکوفایی دانش پزشکی در تمدن اسلامی). در این مرکز، طب نظری و طب عملی با تأسیس مرکز علمی و بیمارستان جندی‌شاپور همکاری داشتند و شکوفایی علم پزشکی در تمدن اسلامی به واسطه ترجمه متون طبی دانشمندان جندی‌شاپور میسر شد (نقش مرکز علمی جندی‌شاپور در انتقال و شکوفایی دانش پزشکی در تمدن اسلامی).

مدرسه جندی‌شاپور در قرن ششم میلادی تأسیس شد و به زودی به مرکز مهمی برای ترجمه آثار یونانی به پهلوی و آموزش پزشکی به زبان آرامی تبدیل شد (مرکز دائرة المعارف اسلامی). تعدادی از پزشکان یونانی برای تدریس در ایران دعوت شدند و بیمارستان بزرگی نیز در این شهر ساخته شد (مرکز دائرة المعارف اسلامی). این مدرسه در طول گسترش اسلام به سلامت کامل باقی ماند و فعالیت علمی در آن به برکت درایت و هوش مردم نیکوکار ادامه یافت (مرکز دائرة المعارف اسلامی).

گروهی از بزرگ‌ترین پیشگامان پزشکی در عصر اسلامی در جندی‌شاپور تحصیل کردند، از جمله تعدادی از خاندان بختیشوع، حنین بن اسحاق و ابن ماسویه (مرکز دائرة المعارف اسلامی). علاوه بر این، مدارس ریاضیات و پزشکی در اواخر عهد ساسانی در مرو، بلخ و سغد نیز دایر بود و تا عصر اسلامی همچنان پابرجا ماندند (مرکز دائرة المعارف اسلامی).

۳-۳-۴. پزشکان برجسته ایرانی در جهان اسلام

پزشکان ایرانی که اغلب تحت تأثیر سنت پزشکی جندی‌شاپور و آموزه‌های زرتشتی پرورش یافته بودند، نقش برجسته‌ای در توسعه پزشکی اسلامی ایفا کردند. از جمله این پزشکان می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

برزویه طبیب: برزویه طبیب، پزشک برجسته دوران خسرو انوشیروان (۵۳۱-۵۷۹ میلادی)، مسئول ترجمه پنجه‌تنتره از سانسکریت به پهلوی بود (Borzuya, ۲۰۲۰). او که به عنوان پزشک ارشد دربار خسرو انوشیروان خدمت می‌کرد، جست‌وجوی مادام‌العمری در آیین‌های زرتشتی، مسیحی، یهودی، بودایی و فلسفه یونانی انجام داد و به این نتیجه رسید که هیچ سنت واحدی حاوی تمام حقیقت نیست (Borzuya, ۲۰۲۰). برزویه در اواخر قرن ششم میلادی، گروهی از پزشکان هندی و همچنین تعدادی کتاب پزشکی هندی را به ایران آورد (مرکز دائرة المعارف اسلامی).

خاندان بختیشوع: خاندان بختیشوع که از پزشکان نسطوری جندی‌شاپور بودند، نقش برجسته‌ای در انتقال دانش پزشکی به جهان اسلام ایفا کردند. اعضای این خاندان به عنوان پزشکان دربار خلفای عباسی خدمت کردند و آثار پزشکی متعددی را به عربی ترجمه نمودند.

ابن ماسویه: ابن ماسویه از پزشکان برجسته‌ای بود که در جندی‌شاپور تحصیل کرده و بعدها به عنوان پزشک دربار عباسیان خدمت کرد. او آثار متعددی در زمینه پزشکی تألیف کرد که تأثیر عمیقی بر پزشکی اسلامی گذاشت.

۴-۴. نجوم زرتشتی و تأثیر آن بر نجوم اسلامی

۱-۴-۴. مفاهیم نجومی زرتشتی

جهان‌بینی ایرانیان باستان به شدت تحت تأثیر زرتشتی‌گری بود. در اوستا، خورشید و ماه به عنوان موجودات نیک‌خواه و جاودان و سیارات به عنوان موجوداتی سرگردان و زیان‌آور معرفی شده‌اند (World Islamic the in Astrology and Astronomy, ۲۰۱۳). تقویم زرتشتی برای هر روز و ماه ایزدان حافظ تعیین کرده بود و سال‌ها نیز معنای نجومی داشتند. اعتقاد به سال

جهانی ۱۲۰۰۰ ساله که هر هزاره تحت تأثیر یک علامت زودیاک قرار دارد، یکی از مهم‌ترین مفاهیم نجومی زرتشتی بود که به جهان اسلام راه یافت (World Islamic the in Astrology and Astronomy, ۲۰۱۳).

۴-۴-۲. نظریه تاریخ نجومی ساسانی

اختر شناسان ساسانی مفهوم سال جهانی زرتشتی را با مفهوم بومی از معنی همنشینی مشتری-زحل ترکیب کردند تا به نظریه‌ای از تاریخ دست یابند (World Islamic the in Astrology and Astronomy, ۲۰۱۳). این نظریه تاریخ نجومی، که در نوع خود بی‌نظیر بود، به یکی از مهم‌ترین دستاوردهای نجوم اسلامی تبدیل شد. زرتشت، بنیان‌گذار افسانه‌ای آیین زرتشتی، به عنوان نویسنده یک اثر نجومی پهلوی معرفی شده است که در ترجمه عربی "کتاب الموالد" نامیده می‌شد (World Islamic the in Astrology, ۲۰۱۳).

۴-۴-۳. زیج‌های ساسانی

زیج‌های ساسانی که در دوران پایانی این سلسله تدوین شده بودند، به عنوان منابع مهم نجومی به جهان اسلام منتقل شدند. مهم‌ترین این زیج‌ها عبارت بودند از:

- زیج شهریاران (۴۵۰ میلادی): عمدتاً مشتق شده از یک اثر اولیه سانسکریت.
- زیج شهریاران (۵۵۶ میلادی): بر اساس زیج الهند سازماندهی شده بود و از روش‌های هندی برای تصحیح طول‌های متوسط استفاده می‌کرد.
- زیج یزدگردی (۶۳۰-۶۴۰ میلادی): در زمان یزدگرد سوم تدوین شد و از مدل دو چرخه‌ای هندی برای معادلات سیارات استفاده می‌کرد (World Islamic the in Astrology and Astronomy, ۲۰۱۳).

این زیج‌ها بعدها توسط اختر شناسان مسلمان مورد استفاده قرار گرفتند و به توسعه نجوم رصدی در جهان اسلام کمک کردند. برخی از مفاهیم نجومی که در متون تخصصی امروزی یافت می‌شوند، ریشه در فارسی میانه دارند و از طریق ترجمه‌های عربی به لاتین راه یافته‌اند (Wikipedia - sign Astrological).

۴-۴-۴. اخترشناسی و پزشکی نجومی

یکی از حوزه‌های جالب توجه تأثیرگذاری نجوم زرتشتی بر جهان اسلام، حوزه پزشکی نجومی (iatromathematics) است. اخترشناسی بابلی-زرتشتی و همچنین اخترشناسی هندی، در تکنیک‌های تشخیصی پزشکی نجومی نقش داشتند (Studies in health Eastern Middle in). این رویکرد که بر اساس تأثیر سیارات و صور فلکی بر سلامت بدن انسان استوار بود، در جهان اسلام نیز رواج یافت و در آثار پزشکانی مانند الرازی و ابن سینا به چشم می‌خورد.

۵. بحث و تحلیل**۵-۱. عوامل مؤثر در موفقیت انتقال دانش**

موفقیت موبدان زرتشتی در انتقال دانش پزشکی و نجوم به جهان اسلام، مرهون عوامل متعددی بود:

نخست، زیرساخت‌های علمی مستحکم در عصر ساسانی: ایران ساسانی با داشتن مراکز علمی مانند جندی‌شاپور، کتابخانه‌های غنی و سنت دیرینه ترجمه، بستر مناسبی برای حفظ و توسعه دانش فراهم کرده بود (Azizi, ۲۰۰۸). سیاست تشویقی پادشاهان و دولت ساسانی در گسترش روابط فرهنگی و علمی با هند، یونان و روم، ترجمه آثار پزشکان خارجی به پهلوی و آرشو کردن آنها، دعوت از پزشکان خارجی برای کار در دانشگاه جندی‌شاپور و اعزام پزشکان ایرانی به خارج برای کسب دانش و تجربه بیشتر، همگی در رشد و توسعه علم پزشکی تأثیرگذار بودند (to Attitude Their and Sassanids Knowledge Medical, ۲۰۲۲).

دوم، رویکرد تسامح‌آمیز خلفای عباسی: خلفای عباسی با حمایت از نهضت ترجمه و دعوت از دانشمندان با ادیان و ملیت‌های گوناگون، زمینه‌ی انتقال دانش از تمدن‌های پیشین به جهان اسلام را فراهم کردند. این رویکرد تسامح‌آمیز، به موبدان زرتشتی و دیگر دانشمندان غیر مسلمان امکان داد تا در مراکز علمی حضور یابند و به انتقال دانش بپردازند.

سوم، انعطاف‌پذیری موبدان زرتشتی: موبدان زرتشتی با انحلال نظام ساسانی، توانستند خود را با شرایط جدید وفق دهند و به عنوان یک نیروی فرهنگی زنده باقی بمانند (al et Ziaei, ۲۰۲۰). آن‌ها با حضور در مراکز علمی، ترجمه متون و تألیف آثار جدید، نقش فعالی در انتقال و غنی‌سازی دانش در تمدن اسلامی ایفا کردند.

چهارم، اشتراکات فرهنگی و دینی: وجود اشتراکات فراوان میان آموزه‌های زرتشتی و اسلامی در حوزه‌های اخلاق پزشکی و جهان‌بینی علمی، پذیرش و جذب این دانش‌ها را در جهان اسلام تسهیل کرد (al et Ranjbar, ۲۰۲۰). این اشتراکات نشان می‌دهد که انتقال دانش صرفاً یک فرایند مکانیکی نبود، بلکه بر اساس زمینه‌های مشترک فرهنگی و دینی صورت می‌گرفت.

۵-۲. چالش‌های فراروی پژوهش

پژوهش در زمینه‌ی نقش موبدان زرتشتی در انتقال دانش به جهان اسلامی با چالش‌هایی مواجه است. نخست اینکه بسیاری از متون پهلوی که حاوی دانش پزشکی و نجومی بودند، در جریان حملات و غارت‌ها از بین رفته‌اند. کتابخانه‌ها و مراکز حاوی اسناد پهلوی در تیسفون و خوارزم دچار تخریب و غارت شدند و بسیاری از کتاب‌های موبدان زرتشتی و متون علمی به زبان پهلوی نابود شدند (Wikipedia - sign Astrological).

دوم اینکه منابع تاریخی موجود عمدتاً به زبان عربی نوشته شده‌اند و ممکن است با سوگیری‌های خاصی همراه باشند. با این حال، پژوهش‌های معاصر با استفاده از روش‌های علمی و تطبیقی، توانسته‌اند تصویر نسبتاً دقیقی از نقش موبدان زرتشتی در انتقال دانش ارائه دهند.

۳-۵. مقایسه‌ی تأثیر پزشکی و نجوم زرتشتی

بر اساس یافته‌های پژوهش، تأثیر پزشکی زرتشتی بر جهان اسلام بیش از تأثیر نجوم زرتشتی بوده است. این تفاوت را می‌توان به عوامل زیر نسبت داد:

نخست، وجود مرکز علمی جندی‌شاپور: جندی‌شاپور به عنوان یک مرکز علمی منسجم و پایدار، نقش مؤثری در حفظ و انتقال دانش پزشکی ایفا کرد. در مقابل، دانش نجوم در ایران ساسانی بیشتر به صورت پراکنده و در قالب زیج‌ها و رساله‌های جداگانه وجود داشت.

دوم، کاربرد عملی پزشکی: دانش پزشکی به دلیل کاربرد عملی و مستقیم آن در زندگی روزمره، بیشتر مورد توجه و پذیرش قرار گرفت. در مقابل، نجوم بیشتر جنبه نظری و اخترشناسی داشت و کاربرد عملی آن محدودتر بود.

سوم، حمایت خلفا از پزشکی: خلفای عباسی به ویژه به دانش پزشکی توجه ویژه‌ای نشان می‌دادند و بیمارستان‌ها و مراکز پزشکی متعددی را تأسیس کردند. این حمایت‌ها به رشد و گسترش پزشکی در جهان اسلام کمک شایانی کرد.

جدول ۳: مقایسه‌ی تأثیر پزشکی و نجوم زرتشتی بر جهان اسلام

معیار	پزشکی	نجوم
زیرساخت	جندی‌شاپور (مرکز منسجم)	زیج‌ها و رساله‌های پراکنده
کاربرد عملی	بالا (درمان بیماری‌ها)	متوسط (تقویم، اخترشناسی)
حمایت خلفا	بسیار بالا	متوسط
میزان تأثیر	بسیار بالا	بالا

۶. نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر نشان داد که موبدان زرتشتی نقش اساسی در انتقال دو حوزه دانش پزشکی و نجوم به جهان اسلام ایفا کرده‌اند. این انتقال از طریق مجاری متعددی صورت گرفته است:

نخست، از طریق مرکز علمی جندی‌شاپور: این مرکز که در عصر ساسانی به اوج شکوفایی رسیده بود، با حفظ و توسعه میراث پزشکی یونانی، هندی و ایرانی، نقش حلقه واسط میان تمدن‌های پیشین و تمدن اسلامی را ایفا کرد. پزشکی که در جندی‌شاپور تربیت شده بودند، بعدها به عنوان پزشکان دربار خلفای عباسی و مؤلفان متون پزشکی، نقش مؤثری در توسعه پزشکی اسلامی داشتند.

دوم، از طریق ترجمه متون: متون پهلوی که حاوی دانش پزشکی و نجومی بودند، در دوران عباسی به عربی ترجمه شدند و به عنوان منابع مهم در اختیار دانشمندان مسلمان قرار گرفتند. این ترجمه‌ها شامل آثار پزشکی، زیج‌های نجومی و رساله‌های اخترشناسی بود.

سوم، از طریق حضور مستقیم موبدان در مراکز علمی: موبدان زرتشتی پس از ظهور اسلام، به عنوان یک نیروی فرهنگی زنده باقی ماندند و با حضور در مراکز علمی و انتقال سنت دانش در عصر ساسانی، به جهان اسلام خدماتی ارزنده ارائه کردند.

چهارم، از طریق تأثیر بر اخلاق پزشکی: اصول اخلاق پزشکی زرتشتی که در متون دینی و پندنامه‌ها آمده بود، از طریق ترجمه و تألیف توسط پزشکان و اندیشمندان ایرانی به اخلاق پزشکی اسلامی راه یافت و در سوگندنامه‌های پزشکان مسلمان بازتاب یافت.

در مجموع، می‌توان گفت که موبدان زرتشتی نه تنها به عنوان حافظان و نگهبانان دانش‌های کهن عمل کردند، بلکه با انطباق با شرایط جدید و انتقال فعال این دانش‌ها، نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری و شکوفایی تمدن اسلامی ایفا نمودند. این پژوهش همچنین نشان داد که تأثیر پزشکی زرتشتی بر جهان اسلامی بیش از تأثیر نجوم زرتشتی بوده است که این امر به عواملی مانند وجود مرکز علمی منسجم جندی‌شاپور، کاربرد عملی بالای پزشکی و حمایت گسترده خلفای عباسی از این دانش باز می‌گردد.

پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های بیشتری در زمینه نقش موبدان زرتشتی در انتقال دیگر حوزه‌های دانش مانند فلسفه، ریاضیات و شیمی به جهان اسلام انجام شود. همچنین بررسی تطبیقی متون پهلوی و عربی در حوزه‌های پزشکی و نجوم می‌تواند به درک عمیق‌تری از میزان تأثیرگذاری میراث زرتشتی بر تمدن اسلامی منجر شود.

منابع

۱. Islamic Encyclopedia Center. Islam page ۲۳.
۲. Wikipedia, the free encyclopedia. . Ancient Iranian medici
۳. ne.Asadbeigi, A., Hashemi, Z., Baghestani, M., & Azimzadeh Tehrani, T. (۲۰۲۰). The impact of Zoroastrian cultural-religious services on the development of Iranian-Islamic civilization. Journal of Islamic Art Studies, ۱۷(۳۷), ۱-۱۸.
۴. Azizi, M. H. (۲۰۰۸). Gondishapur School of Medicine: The most important medical center in antiquity. Archives of Iranian Medicine, ۱۱(۱), ۱۱۶-۱۱۹.
۵. Ranjbar, P., Hamed, Z., & Rasoli, A. (۲۰۲۰). Reconciliation of Islamic and Zoroastrian decrees in the medical ethics of the first to fourth century AH. Journal of Medical History, ۱۲(۴۲), ۶۳-۷۴.
۶. Sassanids and their attitude to medical knowledge. (۲۰۲۲). Iranian Journal of Medical Ethics and History of Medicine, ۱۵, ۱-۱۲.
۷. Ziaei, E., Delbari, S., Asadbeigi, A., & Raees al-Sadat, S. H. (۲۰۲۰). The impact of Zoroastrian cultural-religious services on the development of Iranian-Islamic civilization. Journal of Islamic Art Studies, ۱۷(۳۷), ۱-۱۸.
۸. Astronomy and astrology in the Islamic world. (۲۰۱۳). Edinburgh University Press.
۹. Borzuya. (۲۰۲۰). In Encyclopaedia Iranica. Brill Reference Works.
۱۰. Parseh Journal of Archaeological Studies. . The study of the status of medicine schools in ancient Iran.
۱۱. Studies in Middle Eastern health. . HathiTrust Digital Library.
۱۲. Astrological sign. (۲۰۰۴). Wikipedia.
۱۳. Sassanids and their attitude to medical knowledge. (۲۰۲۲). Iranian Journal of Medical Ethics and History of Medicine, ۱۵.
۱۴. The bundahišn: The Zoroastrian book of creation. . Yale University Library.
۱۵. Wizidagiha-i Zadspram. (۲۰۲۴). Wikipedia.